

Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri*

Ferruh Ağca**

Özet: Türk dilinin tarihsel ve modern alanlarında, söz dizgesi içinde çeşitli görevler yüklenen *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri ile bu sözcüklerden türemiş olan benzer kavram alanlarına ait müştakları, işlevsel bakımdan ilginç bir durum sergilemektedir. Tarihsel Türk dili alanlarında genellikle isim ya da isim cümlelerinde varlık ve yokluk ifade eden yüklem işaretleyicileri olarak kullanılmış olan *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri, Köktürk ve Uygur Türkçelerinde sıfat olarak da kullanılmış, kimi modern Türk yazı dillerinde daha ileri aşamalara ulaşarak fiil çekim morfolojisinin parçasına dönüşmüştür. Bu yazıda, tarihsel Türk dili alanlarında genellikle isim ile sonlanan söz dizgelerinin varlık ve yokluk işaretleyicileri olarak bilinen *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin, metinlerdeki örneklerden yola çıkılarak sıfat ve ardından isim görevlerine işaret edilecek, fiilden sıfata (>isme), sonra da işaretleyiciye hangi şartlarda dönüştükleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tarihsel Türk Dili, Eski Türkçe, İsim Cümlesi, Varlık ve Yokluk İşaretleyicileri.

Grammatical Processes of Presence and Absence Markers (ba:r, yo:k) in Old Turkic

Abstract: In the historical and modern domains of Turkish language, the words *ba:r* and *yo:k*, which undertake various tasks in word system, and their derivatives belonging to similar concepts present an interesting condition in terms of function. The words *ba:r* and *yo:k* used generally as noun or verb markers express presence and absence in noun sentences over historical domains of Turkish language, used as adjectives in Kopturk and Uygur Turkish and are transformed into a part of conjugation morphology in some modern Turkish languages. The aim of this paper is to indicate the tasks of words *ba:r* and *yo:k*, used generally as noun or verb markers express presence

* Bu yazı, 03-05 Eylül 2014 tarihleri arasında Rouen/Fransa'da düzenlenen 17. Uluslararası Türk Dilbilimi Kongresi'nde sunulan "Türk Dilinde Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri" adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş şeklidir.

** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ferruhagca@gmail.com

and absence in historical domains of Turkish language, as adjective and noun and also to present in which conditions they are transformed from verb into adjective (noun) and then into markers.

Key Words: Historical Turkish language, Old Turkish, Noun Sentence, Markers of Presence and Absence.

1. Giriş

Türk dilinin tarihsel ve modern alanlarında, söz dizgesi içinde çeşitli görevler yüklenen *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri ile bu sözcüklerden türemiş olan benzer kavram alanlarına ait müştakları, işlevsel bakımdan ilginç bir durum sergilemektedir. Tarihsel Türk dili alanlarında genellikle isim cümlelerinde varlık ve yokluk ifade eden, yüklem işaretleyicileri olarak kullanılmış olan *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri, Kök Türk ve Uygur Türkçelerinde sıfat olarak da kullanılmış, kimi modern Türk yazı dillerinde daha ileri aşamalara ulaşarak fiil çekim morfolojisinin parçasına dönüşmüştür.

Dillerde herhangi bir unsur, yapısal ya da semantik olarak ikilik/çeşitlilik sergiliyor, düzensizlik ifade ediyorsa, söz konusu unsur daha eski/aslı bir şekilden dallanıp budaklanmış, diğer anlam ve işlevler sonradan kazanılmış olmalıdır. O hâlde dillerde çeşitlilik sergileyen her bir unsurun tek bir kaynaktan, aslı şekilden geliyor olma ihtimali yüksektir. Türk dilinin bilinen en erken tarihli metinleri olan Köktürk yazıtlarına ait aşağıdaki örnekler, bu tür ikilik/çeşitlilikler için örnek gösterilebilir:

- (1) a. *Us(a)r idi yok kış(a)l(i)m* “Başarabilirsek, tümüyle yok edelim.” (T 11).
b. *Y(a)gı bol(u)p it(i)nü y(a)r(a)tnu um(a)duk y(a)na iç(i)km(i)ş* “Düşman olmuş, (fakat) kendini düzene sokup (iyi) örgütlenememiş, yine (Çinlilere) bağımlı olmuş.” (KT D 10).
- (2) a. *Kut(u)m b(a)r üç(ü)n ülüg(ü)m b(a)r üçün ölt(e)çi bod(u)n(u)g tırg(ü)rü ig(i)tt(i)m* “İlâhi lûtfum olduğu için, kismetim olduğu için, **ölecek halkı** diriltip doyurdum.” (KT D 29).
b. *Ol y(i)rg(e)rü b(a)rs(a)r Türk bod(u)n ölt(e)çi s(e)n* “O yere doğru gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin!” (KT G 8) (Tekin 1994; 2010).

(1a)’da “gücü yetmek, muktedir olmak” temel anlamı ile kullanılan *u-* fiilinin (1b)’de yeterlik kipinin bir parçası olarak gramerleşmiş olması, araştırmacıları, yeterlik ifadesinin bağımsız bir fiilden geldiği sonucuna

ulaştırmıştır. (2a)'da *öl-* fiiline eklenen -tAçI eki bir ismi niteleyen sıfat durumundayken, (2b)'de gelecek zamanı ifade eden fiil çekim morfolojisine dönüşmüş, aslen sıfat-fiil eki olan -tAçI ekinin gelecek zaman ekine dönüştüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Türk dilinde birçok biçimbirim ve sözcükbirim gibi *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri de sözdizimsel yapı içinde değişik anlam ve işlevler yüklenmişlerdir. Sözcüklerin, tarihsel Türk dili alanlarında çeşitli görevleri yüklenmiş oluşu, sözcüklerin aslen hangi tür ve anlama ait oldukları, diğer anlam ve görevleri nasıl bir süreçten geçerek kazandıkları gibi çeşitli soruları doğurmaktadır. Bu yazıda, tarihsel ve modern Türk dili alanlarında isim cümlelerinin varlık ve yokluk işaretleyicileri olarak kullanılan *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin, sıfat ve isim olarak kullanılırken, aynı zamanda hangi şartlar altında gramerleşerek yüklem işaretleyicilerine dönüştükleri sorgulanacak, süreç hakkında çözümler önerilecektir. Ayrıca Türk dilinin ilk yazılı metinleri olmaları sebebiyle, tarihsel Türk dilinin Köktürk, Uygur ve Karahanlı sahalarında yazılmış metinlerinden tanıklanan örnekler yardımıyla, *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin cümle içindeki anlam ve işlevleri tasnif edilecek, gramatikal seviyeleri belirlenecek, birer gramer işaretleyicisine nasıl dönüştükleri sorgulanacaktır.

1. *ba:r* ve *yo:k* Sözcükleri Hakkındaki Görüşler

Türk dilinin ilk yazılı kaynaklarından itibaren tanıklanan ve yaygın bir kullanım alanına sahip olan *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri hakkında araştırmacılar çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir:

Clauson (1972: 353), *ba:r* sözcüğü hakkında Kâşgarlı'nın ifadelerini de göz önünde bulundurarak sözcüğün “var, mevcut; mal, mülk” anlamları ile kullanıldığını, aynı zamanda isim cümlelerinde yüklem görevi üstlendiğini belirtmiş, sözcüğün tarihsel Türk dili alanlarındaki tanıklarını vermiştir. Clauson, sözcüğün kökeni hakkında herhangi bir görüş belirtmemekle birlikte sözcüğün ünlüsünü *ba:r* şeklinde uzun okur. Clauson (1972: 895-6), *yo:k* sözcüğünü ise, yine uzun ünlülü *yo:k* şeklinde okuyarak *ba:r* sözcüğünün karşıtı olduğunu, “olmayan, yok” anlamlarında olduğunu belirtir ve tarihsel Türk dili alanlarındaki *yo:d-* şekilden de hareketle sözcüğün **yo:-* fiilinin -k ile yapılmış isim ya da sıfatı olduğunu ifade eder.

Erdal (1991: 257), *yo:k* sözcüğünü -(O)k ekli sözcükler arasında değerlendirerek, “nothing(ness)” olarak anlamlandırmış, eski Türk dili alanındaki *yok yodun* ikilemesi ve Karahanlı Türkçesindeki *yodug* “disaster” sözcüklerinden dolayı *yok* sözcüğünü türemiş sözcük olarak görmüştür. Erdal, diğer bir çalışmasında (2004: 322-6), Eski Türkçede *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerini kopula başlığı altında değerlendirmiş, “vardır” ve “yoktur” anlamlarıyla kopula

vazifesi yüklendiğini belirtmiştir. Erdal, ayrıca *yo:k* sözcüğünü “negating adjective” olarak adlandırmıştır.

T. Tekin (2005: 342-3), “*yōq*” olarak transkribe ettiği sözcüğü, “non-existent; absent” olarak anlamlandırmış, eski Türk dili alanındaki benzer anlam alanına ait *yōg* ve *yōd-* örneklerini de göz önünde bulundurarak sözcüğün kökeni olarak **yō-* fiil kökünü düşünmüştür.

Starostin vd. (2004: 328; 1550-1), Ana Türkçe için *bār “there is, there are; existence, goods; all” ve *yōk “is not, there is not” şekillerini tasarlamışlardır. Starostin vd. (2004: 328; 1550-1), bu sözcüklerin Ana Altayca ve Altay dillerindeki şekilleri için aşağıdaki biçimleri düşünmüşlerdir:

Ana Altayca * <i>bāra</i> “goods, to possess, earn”	
Ana Tunguzca	* <i>bara-</i>
Ana Moğolca	* <i>bari-</i>
Ana Korece	* <i>pər-</i>
Ana Türkçe	* <i>bār</i>

Ana Altayca * <i>žōk</i> ’e ~ <i>žōk</i> “nearly, hardly”	
Ana Tunguzca	* <i>žuke</i>
Ana Moğolca	* <i>žug / žüg</i>
Ana Türkçe	* <i>yōk</i>

Gülensoy (2007: 1010), *var* “mevcut, evrende ve düşüncede yer alan, yok karşıtı” madde başında, Eski Türkçedeki *bar* biçiminin “varır, ulaşır” anlamlı *barır* > *bār* > *bar* gelişiminden ortaya çıktığını ya da *bā-* “bağlamak” anlamındaki fiilin -r geniş zaman ekiyle oluştuğunu iddia eder.

Çakmak (2013: 463-471) ise, Türkiye Türkçesinde “var” ve “yok” sözcüklerinin etimolojik kimliği üzerine yazdığı makalede, modern Türk yazı dillerinden ve zaman zaman tarihsel Türk dili malzemesinden de yararlanarak sözcüklerin kökeni ile ilgili görüşlerini ifade etmiştir. Çakmak (2013: 466), *var* sözcüğünün “*Türkçe/Moğolca bir fiilden türemiş sıfat olduğunu*”, *yok* sözcüğünün ise *yo-* fiilinden geldiğini belirtmiştir.

Yukarıda ifade edilen görüşlerden de anlaşılacağı üzere, araştırmacıların hemen hemen tamamı *yo:k* sözcüğünün anlam alanı ve kökeni hakkında ortak görüşe sahipken, *ba:r* sözcüğünün kökeni ve işlevleri hakkında tatminkâr bir görüş ileri sürmemişlerdir.

2. Tarihsel Türk Dili Alanlarında *ba:r* ve *yo:k* Sözcükleri

Tarihsel Türk dili alanlarında *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri ile aynı/benzer kavram alanlarına ait müştakları, söz dizgesi içerisinde şu görevlerde kullanılmışlardır:

- a. Sıfat,
- b. İsim,
- c. Fiil (Ekler yardımıyla),
- d. Varlık ve yokluk işaretleyicileri.

2.1. İsim olarak *ba:r* ve *yo:k*

Tarihsel Türk dili alanlarında *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri, genellikle benzer anlamlı bir sözcük ile birlikte isim görevindedir. *ba:r* sözcüğü, runik harfli yazıtlarda sadece aşağıdaki örnekte “zengin” anlamıyla isim görevindedir:

(3) *b(a)y b(a)r (e)rt(i)m* “Zengin (Hend.) idim.” (S 5) (Ölmez 2012: 289).

(3)’te *ba:r* sözcüğünün “zengin” anlamında olduğunu kesin olarak ifade etmek zor olsa da, aynı anlamdaki *bay* sözcüğü ile eş anlamlı ikileme oluşturmuş olma ihtimali, bu anlamı düşünmemize imkân vermektedir. Bu örneğin dışında, tarihsel Türk dili alanlarında “zengin, varlıklı” anlamlı sözcüklerin *ba:r* sözcüğünden türemiş olduğu görülür. *ba:r* ismi ile aynı anlama sahip olan +IXg sahiplik eki almış *barlıg* “zengin” (<bar+lıg) sözcüğü, tek başına isim olarak kullanılmıştır:

barlıg er (DLT), *barlıg* (Çağt.), *barlu* (Kıpç.), *varlı/varlu* (Oğuz) vb. gibi (Clauson 1972: 365).

Tarihsel Türk dilinin Karahanlı, Kıpçak, Çağatay ve Oğuz gibi alanlarında tanıklanan *barlıg* (>varlı/varlu) sözcüğü, Eski Türkçede *barım* ile karşılanmıştır. Diğer bir ifadeyle *barım* “mal, mülk, varlık” sözcüğü, Köktürk ve Uygur metinlerinde kullanılmıştır. Genellikle *agı barım* ya da *yılkı barım* şeklinde ikileme hâlinde tanıklanan *barım* sözcüğü, Clauson (1972: 366) tarafından *ba:r* sözcüğü ile ilişkilendirilirken, Erdal (1991: 292-3), *bar-* “gitmek” fiilinin ismi olduğunu düşünmüştür.¹ Ne var ki “mal mülk, sahip olunanlar” anlamındaki *barım* sözcüğünün anlambilimsel olarak “mevcut, var, zengin” anlamındaki *ba:r* sözcüğünden ortaya çıkmış olma ihtimali, “gitmek” anlamlı *bar-* fiilinden türemiş olma ihtimaline göre daha yüksektir. Dolayısıyla *barım* sözcüğünün de *ba:r* ile ilişkilendirmek mümkündür.

¹ Diğer taraftan Yenisey yazıtlarında geçen *tört adaklıg yılkım sekiz adaklıg barım* ifadesindeki *barım* ve *yılkım* sözcüklerinin nasıl anlamlandırılacağı belirsizdir. Erdal (1991: 292), (tört adaklıg) *yılkı* sözcüğünün at, eşek, deve gibi tırnakları ayrılmamış olan hayvanlar için, (sekiz adaklıg) *barım* sözcüğünün ise koyun, keçi gibi tırnakları ayrılmış hayvanlar için kullanıldığını ifade etmiştir. Ancak bu ifadedeki *barım* sözcüğünün “sahip olunan hayvanlar” için kullanılmamış, “çadır, ev” anlamıyla kullanılmış olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Tarihsel Türk dili alanlarında “bütün, hep, tamamıyla” anlamındaki *barça* belirsizlik sözcüğünün de *ba:r* sözcüğü ile ilişkili olduğu söylenebilir. Genellikle *ba:r* sözcüğünün +çA eşitlik hâl ekini almış şekli olarak değerlendirilen *barça* sözcüğünün (Clauson 1971: 356-7; Eraslan 2012: 271), Erdal (2004: 225) tarafından yine *bar-* fiili ile izah edilebileceği (<bar-ır+ça) belirtilmiştir.

Eski Türkçede *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin isim çekim eklerini de almak suretiyle “bulunan, varlık; bulunmayan, yokluk” anlamları ile isim olarak kullanıldığı örneklerin sayısı az değildir:

(4) **yokug barig bilmetin yurçkulap kıklap yumzadım(ı)z** “Yokluğu ve varlığı bilmeden pisleyip toplandık.” (BT XIII 12r 210-211).²

(5) **tınl(ı)glar muntag osuglug meşiniş barın eşidmiş için** “Canlılar, böyle sevincin varlığını işittikleri için ...” (ZiemeMahayana 9-10).

(6) **adırtılg otgurak bildürkelir için tözleri yamıraşmaklıg mün kadakniş yokın azuça y(i)me bilü tüketmiş yürüğüg kim anı otguraklakalır için anın kergek katnayı sözlemek** “Köklerinin karışma hata ve kusurunun olmadığını net ve kesin olarak bildirmek için, veyahut da iyice bilinen izahı kesinleştirmek için, bu yüzden tekrardan söylemek gerek.” (Üçtiğ 98a, 16-18).

(7) **ıdguluk tıddaçı alku öşler yokınış ugrında kök kalık anın uyur ermez tıdgalı** “Engelleyen ve engelleyecek bütün renklerin yokluğundan dolayı gökyüzü engelleyebilir değildir” (Üçtiğ 103b, 10-11).

(8) **alkugun bu tuymakıg tuydılar atkanguluksuz yo:kug bildiler uktular ötkürdiler** “Hepsi bu duyguyu hissetti ve bağlanılmayan yokluğu fark etti, anladı ve ona nüfuz etti.” (TT VI 461-463).

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri, ancak çekim eklerini alarak tek başlarına isim olarak kullanılabilmişlerdir. Bu örneklerin dışında, *yo:k* sözcüğü, aynı/benzer anlamlı sözcüklerle birlikte “yok, boş, kuru, yoksul” anlamlarını ifade etmiştir. Buna göre *yo:k* sözcüğünün aynı/benzer anlamlı sözcüklerle birlikte isim olarak kullanıldığı bazı ikilemeler şunlardır:

yo:k kurug “yok, boş”

Uygur Türkçesi metinlerinde *yo:k* sözcüğünün *kurug* “boş, olmayan” (<kurı-g) sözcüğü ile meydana getirdiği ikileme, genellikle isim ve zaman zaman bir ismi niteleyen sıfat görevlerinde kullanılmıştır:

(9) **edgü kutlug yalañuklar üze yo:k kurug yala urup mün kadag sözledim**

2 Makalede Uygur Türkçesi dönemi ile ilgili örneklerin ait olduğu metinlerin kısaltmaları için UW ve Ağca (2006)'daki sistem kullanılmış, metinlerin küneleri burada tekrar edilmemiştir. Bu sebeple Uygur Türkçesine ait metinlerin kısaltmaları için bkz. UW ve Ağca (2006).

erser “Çok bahtı olan insanlara boş (yere) iftira atıp (onların) kusurlarını söyledim ise ...” (AY 135, 5-7).

(10) *adırtlayu kolulagıl alku nomlarını yo:k kurug bolguluksuzın* “Bütün öğretilerin boş olmadığını ayrıntısıyla düşün.” (SadDharm 44); *ne üçün turu umaz tip tiser .. alku itiglig nomlar tözi yo:k kurug üçün kirtüdin kelmiş mensiz kişisiz tnl(ı)gsız yaşağlısız üze y(a)rlıkançuçı b(e)lgü tözliğ nomlarta töz üze tutsar togmakı öçmeki yok üçün .. yene togdaçı nomlar yme yo:k kurug tözliğ üçün anın ökünmek yalbarımlık kşantı kılmaklıg arıgda arıg süzük suv üze yumakdın arıtınmakdın ötrü kin keligme üdler te ikileyü tepretgeli togurgalı umaz* “Niçin duramaz denilirse, bütün hazırlanmış öğretilerin kökü yok olduğu için, gerçek olandan gelmiş olan bensiz, kişisiz, canlı olmayan ve yaşamayan ile bahşeden alâmet köklü öğretilerde köksüz olduğu için, bu yüzden pişman olunulan, yalvarılan ve tövbe edilen en temiz su ile yıkamaktan dolayı sonraki zamanlarda tekrar hareket edemez, ortaya çıkamaz.” (AY 145, 13 – 146, 2) vb. gibi.

yo:k yodun “yok”

Uygur Türkçesi metinlerinde yokluk işaretleyicisi olarak *yo:k* sözcüğünün gramerleşmeden, temel anlamıyla kullanıldığı ifadelerden biri de *yo:k yodun* iştikaklı ikilemesidir. Hem *yo:k yodun* ikilemesi hem de ilk İslamî Türkçe metinlerdeki *yodug* “felaket, bela”, *yodun* ve *yodut* sözcükleri (Erdal 1991: 219), Türk dilinde **yo:-* fiil kökünü tasarlamamıza imkan verir. Aşağıdaki (11) numaralı örnekte, *yo:k yodun* ikilemesinin “yok” anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır:

(11) *kayu ödün biligsiz wirutak ilig beg kapil(a)wastu balıktaki şakılarığ ölütlep yo:k yodun kılmuşınta tenri kızlarıña oğsatu körü kanınçsız körkle körklüg altı kızlarığ bolun alıp kislenti erti* “Bilgisiz hükümdar Bey Wirutak, Kapilawastu şehrindeki Şakileri öldürüp yok ettiği zaman Tanrı kızlarına benzer, görmeye doyumsuz, güzel altı kızı esir alıp gizlenmişti.” (MaitrHami Giriş 200-205).

yo:k çıgay “yoksul”

Budist Türkçe metinlerde *yo:k* sözcüğü, Köktürkçede olduğu gibi *çıgay* (< *çıgany*) sözcüğüyle birlikte “yoksul, fakir” anlamına da sahiptir.

(12) *ut toğuz yo:k çıgay kodıki yavız ajunka kirmegü ol* “İt, domuz ve yoksul(ların bulunduğu) aşağıdaki kötü alemlere girmemeli.” (Tot. 216-217).

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere *yo:k* sözcüğü, birlikte kullanıldığı benzer anlamlı sözcüklerle anlam alanına uygun yeni kavramları karşılayabilmiştir.

2.2. Sıfat olarak *ba:r* ve *yo:k*

Eski Türk dilinde *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin isim olarak kullanıldığı yukarıdaki örneklerin yanı sıra sıfat görevinde olduğu tanıklar da söz konusudur. Köktürkçede genellikle isim ve isim öbeklerinin yüklem işaretleyicisi görevlerinde tanıklanan *ba:r* sözcüğü, Tunyukuk yazıtına ait aşağıdaki örnekte bir sıfat öbeği içerisinde kullanılmıştır:

(13) *öñreki er yugur<ur>ça ıdıp ı bar baş aşdımız* “Öncü askerlerle güç bela **ormanlık dağı** aştık.” (T 25-26) (Tekin 1994).

(13)’te *ba:r* sözcüğü, *ı* isminde varlık belirten bir anlam ile *baş* ismini nitelemiştir. Dolayısıyla *ı bar baş* öbeği, Türk dilinde genellikle +IXg varlık ekiyle oluşma ihtimali olan *ılıg baş “ormanı olan dağ” şeklindeki öbeğin karşılığı gibi durmaktadır.

Mevcut verilere göre Köktürkçede sadece *ba:r* sözcüğünde tanıklanabilen sıfat görevi, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *yo:k* sözcüğü için de söz konusudur. Bilhassa Budist Uygur metinlerinde *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin bir sıfat öbeği içerisinde kullanıldığı örnek sayısı azımsanmayacak derecede yaygındır:

(14) *ög kañ ikegüni kuruglı y(a)rlıkançuçı köñüllü iki ermez et’özlüg közüñür erip öz tözi yok közüñüdeki körkdeş erür tip bışrunğu ol* “Anne ve baba, ikisi birlikte, temiz ve bağışlayıcı gönül (ile birlikte), tek vücut görünüp kendi esası olmayan aynadaki yansımasıdır deyip öğrenmeli.” (BT VII A 418-422).

Son örnekte *yo:k* sözcüğü, iyelik eki almış *öz tözi* isminden sonra gelerek ve bu isim öbeğinde yokluk ifade ederek *közüñü* sözcüğünü nitelemiştir. Bu çerçevede *öz tözi yok közüñü*, “aslı olmayan, gerçek olmayan ayna” anlamıyla bir sıfat öbeğidir.

Uygur Türkçesinde *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin sıfat işlevli kullanılışlarını söz dizgesindeki yerine göre iki şekilde değerlendirmek gerekir:

2.2.1. İsim + *ba:r/yo:k* + isim

Bazı Uygur metinlerinde *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri iyelik eki almış ya da yalın hâldeki isim veya isim öbeklerinden sonra gelip, bu öbekleri varlık ve yokluk anlamları ile sıfatlaştırdıktan sonra, ardından gelen başka bir ismi veya isim öbeğini nitelemiştir. *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri söz dizgesi içerisinde bu sıralanışları bakımından, bugün kimi çağdaş Türk yazı dillerinde de gördüğümüz +IXg ve +sXz eklerinin anlam ve işlevlerini yüklenmiş gibidir. Aşağıdaki örneklerde bu anlam ve işlevleri açık bir şekilde görmek mümkündür:

(15) *ança ol k(a)ltı tıñrak üseki toprakça yana kırtgünç köñülü yo:k tınl(t) glar ...* “Öyle ki tırnak üzerindeki toprak kadar dahi imanı olmayan canlılar ...” (OdaSekiz B 101-103).

(16) *inçip bililü tüketür erti okşatı tıltagsız ertüki munı üze anın bilmiş kergæk öçmek yo:k iki törlüg okşaşmamaklıg yörüg bolur yig tip* “Bu durumda (bilip sönmenin) benzer sebepsiz olduğu anlaşılıp biterdi. Bu yüzden (Hend.) benzeşmeme manası daha iyi deyip **sönmenin iki türlü olmadığı** bilinmelidir.” (Üçtiğ 115a, 14-16).

(17) *munçulayu bu üç törlüg et'özlerig [antag **ugur**] yıkı **ba:r** ürlüklüg [meñü tip tigülü]k :: antag **ugur** yıkı **ba:r** ürlüksüz meñü ermez tip tigülük* “Bunun gibi üç türlü vücuda, **fırsatı olan** ebedî sonsuzluk denilecek; böyle **fırsatı olan** ebedî olmayan(dır) denilecek ...” (AY 60, 21-23; 61, 1-2).

Buna göre (15)'te *yo:k* sözcüğü *kirtgünç köñül* isim öbeğini sıfatlaştırarak *tınlıg* ismine bağlamış, (16)'te ise *öçmek* ismini sıfatlaştırarak *yörüg* ismini nitelemiştir. Bu örneklerde *yo:k* sözcüğünün +sXz yokluk ekinde pek farkı yoktur. Diğer taraftan (17)'de ise *ba:r* sözcüğü, *ugur yık* isimlerini (*ürlüklüg/ürlüksüz*) *meñü* sözcüğüne bağlayarak nitelemiştir. Dolayısıyla bu ve benzeri örneklerdeki *ba:r* sözcüğünün de, +lXg ekinin anlam ve işlevlerini yüklediği söylenebilir.

2.2.2. *ba:r/yo:k* + İsim

Yukarıdaki örneklerde isimlerden sonra gelerek +lXg ve +sXz biçimbirimleri gibi kullanılan *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri, aşağıdaki örneklerde herhangi bir isme ya da isim öbeğine bağlı olmadan, doğrudan, ardından gelen ismi nitelemişlerdir. Sözcüklerin bu sözdizimsel özelliği, onların aslen sıfat olduklarının en güçlü kanıtlarındandır:

(18) *çın kirtü ertükteg tözüg nomlagalıu üçün **ba:r** et'öz körümlüg tınl(ı) glarıñ birtem öçmek üzeki korkınçların tarkarıp ögirtdürgelir sevintürgelir üçün ...* “Gerçek kökü va'z etmek için **mevcut vücut görünümlü canlıların** tümüyle sönme ile korkularını uzaklaştırıp sevindirmek için ...” (AY 42, 21-23; 43, 1-3).

(19) *[inçe ti]p y(a)rl(ı)g y(a)rl(ı)kadı inçe kaldı [... köñ]gülin alp er tavlı ögüz suvın [ ] içiteki satıgsız çındamani erdini [ ] neçe **ba:r** suvı yme sugurgay erd[i]* “Öyle deyip emretti. Şöyle ki ... gönülle cesur esas nehir suyunu ... içindeki çintamani mücevheri ... **var olan suyu da** sızdıracaktı.” (UigSukh 3v 26-29).

(20) *ezüg armak igid yañluk yılayu törün b(e)lgürmiş **yo:k** tözlüg nomlarıñ yok kurug tözlügin tuyunu bilinü tolun bütmiş çın kirtü tözde yene adınlar tayakıña turmuş töznüñ kkirsiz arıg akıgsız bölükinte turulmuş çın kirtü çınlayu nom üze b(e)lgürmiş **ba:r** tözlüg nomlarıñ sogançıg barın ötgürüp ongarıp ötrü alku edleriñe tavarlarıña ilinmeksiz yapşınmaksız bolup alku tınl(ı)g oğlanıña bir teg esirkençsizın titerler ıdalayurlar buşı birürler* “Yalan,

sahte, yanlış ve aldatıcı töreyle belirmiş olan, **bulunmayan esas öğretilerin** yok olduğu esasını hissederek ve bilerek tümüyle inanılan gerçek kökten başkalarının desteğine dayanmış kökün kirli olmayan, temiz ve akışı olmayan kısmında duran gerçek öğreti ile belirmiş olan **mevcut esas öğretilerin** var olanını geçirip sonra bütün mallarına-mülklerine bağlanmadan bütün canlılara cömert bir şekilde bırakırlar, sadaka verirler.” (AY 218, 16 – 219, 2).

(21) *yo:k nomtın b(e)lgülük bolmuşka yükünçüm bolzun siziye* “Olmayan öğretilerden ortaya çıkmış olduğu için size ihtiramım olsun.” (Nāmasamgīti 3, 1-2).

(18) ve (19)’da *ba:r* sözcükleri doğrudan kendilerinden sonra gelen isimleri nitelemiştir. Buna göre (18)’de *ba:r et’öz körümlüg tınlıglar* ifadesi “var olan/mevcut vücut görünümlü canlılar” anlamındaki sıfat öbeğini meydana getirmiştir. Keza (19)’da *ba:r suv* söz dizgesi de “var olan/mevcut su” anlamlı sıfat öbeği meydana getirmiştir. (20) ve (21)’de ise *yo:k* sözcükleri, *tözlüg nomlar* ve *nom* sözcüklerini yokluk ifadesiyle nitelemiştir.

Uygur Türkçesi metinlerinde *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin söz dizgesinde yan yana kullanılarak da isimleri ya da isim öbeklerini niteledikleri örnekler söz konusudur:

(22) *adan [adan şamnanç]larnıñ yo:k ba:r mün[lerin yazok]ların adan ada[n] igil [karte kişilerk]e ayaglayu yoñadılar* “Başka Şamnançların bulunmayan ve bulunan kusur ve günahlarını başka dünyevî kişilere kötüleyerek iftira ettiler.” (MaitrHami 21, 65v 16, 3-5).

(22)’de *mün yazok* (Hend.) isimleri, *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin birlikte kullanılmasıyla nitelemiştir.

Yukarıdaki örneklerde isimlerin ya da isim öbeklerinin başına gelerek varlık ve yokluk anlamlı sıfat gibi kullanılan *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri, +II ... +II bağlacıyla da birbirine bağlanarak isim ya da isim öbeklerinde varlık ve yokluk tezatlı sıfat olarak kullanılmıştır:

(23) *k(a)ltı ol b(e)lgü tuta sakınç sakınmakıg kılmadın ol sakınçlarta yme yorımadın igid sakınç turmuşda antakıya ok tuyunup barlı yoklı atkanmakıg ikegüni birle kiterip yalañuz köñülüğ ök körmek erür* “Şöyle ki o alâmeti tutmak suretiyle, istiğrak etmeden (ve) o düşüncelerle de yaşamadan tam o sırada sahte düşünce ortaya çıktığında (bunu) hissedip var ve yok olan bağlanmayı birlikte uzaklaştırıp sadece gönlü görmektir.” (AY 287, 3-9).

(24) *muntag timek üze tavrannak tuş içinte bodistvlar barlı yoklı iki [b(e) l]güleriğ kördükte takı ança[ky]a [bar]ı yoklıka ilinmekleri ...* “Böyle diyerek eş-dost içindeki bodisatvalar, **var ve yok olan iki türlü alâmeti** gördüğünde dahi var ve yok olana bağlanmaları ...” (Scharlipp 12-15).

Tarihsel Türk dilinin genellikle Uygur sahasında yazılmış metinlerinde

görülen *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin bu tür sözdizimsel özellikleri, kimi modern Türk dillerinde de tanıklanmaktadır:³

ba:r ve *yo:k* sözcükleri, Özbek Türkçesine ait aşağıdaki örneklerde sıfat görevindedir:

(25) *Şâhruh Bâlxda sâdır bolgân dâhşätli vâkeädän xâbâr tâpışı hâmânâ qol âstüdügi bâr qoşını bilân Pir Âli Tâz isyânını bâstırıuş uçun yolğâ çıqdı, /.../* “Şâhruh, Belh’te sadır olan korkunç olayı haber alır almaz **emrindeki bütün orduyla** Pir Ali Taz isyanını bastırmak için yola çıktı, /.../” (Ähmâdov 1994: 50).

(26) *Ëñ ävvälâ, bir néçâ qâr bâsıb yâtgân tâğläru kéçib ötiş müşköl dâryälär, ändin kéyin çéki yoq ormânu toqüyârlär bârdur* “En evvela kaç tane kar basmış dağlar ve geçmesi müşkil akarsular, ondan sonra **hududu yok orman ve çalılıklar vardır**” (Dävran 1992:101).

(27) *Özi yoq nârsüni nimäsini yâşırämân? “Kendisi (aslı) olmayan şeyin* neyini saklayacağım?” (ŞUKRULLÄ 1991:8).

(28) *Bâ’zân uzâq qışlâqdägi kéksä ânämğä / Yubârämân mü’nisi yoq pülâ-pürtiş xät* “Bazen uzak köydeki yaşlı anama / Gönderirim **manasız saçma sapan mektup**” (ÄRİPOV 1991: 3).

Sözcükler Kırgız Türkçesinde de sıfat görevine sahiptir:

(29) *Ekonomika cagınan bay, madaniyatı cagınan öskön uluttun tili koñşulaş tilderge taasirin tiygizip, al tildin leksikasının bayışına bulak bolso, oşol bay tildin özü da özündö cok nerselerdi atoodo ekinçi eldin leksikalık baylaşınan paydalanıp turat* “Ekonomik cihetten zengin, kültür açısından gelişmiş bir halkın dili komşu dillere tesir ederek bu dillerin lügat yönünden zenginleşmesi için kaynak olmasına karşılık, bu zengin dilin kendisi de, **kendisinde bulunmayan şeyleri** adlandırırken diğer bir halkın lügat zenginliğinden faydalanır” (Kurmanileyeva 1969: 5).

(30) *Talaa köñülsüz. Meltiregen eni-çeni cok boz talaa. Kündö körgön küniñ bir kalıpta bolot da turat* “Kır sakın. Bütün güzelliğiyle **ucu bucağı olmayan boz kırlar**. Her gün yaşadığın günün aynı şekilde olmamaya devam eder” (Elebayev 1980: 116).

(31) *Biröö bir ıymanday sırım ayttı: “Esi cok suluuga üylöngöndön körö ayal albay, düynödön tak ötsöm bolmok eken* “Birisini çok gizli sırrımı söyledi: “**Aklı olmayan güzelle** evlenmektense, hiçbir kadınla evlenmeden dünyadan tek başıma göçüp gitsem olurmuş” (Eraliyev 1992: 78).

(32) *Cakıp köp oturbadı. Etti kamtıp, aşığın çıkarıp, konoktorgo casap, aluuçusun alıp koyup, özü bar cilikti tez mülcüdü da attanıp, too tayana kayra*

³ Özbek ve Kırgız Türkçelerindeki *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin sıfat olarak kullanıldığı örneklerden dolayı Doç. Dr. Selahittin TOLKUN’a teşekkür ederim.

çığıp ketti “Cakıp çok oturmadı. Eti kavrayarak, aşık kemiğini çıkarıp konuklar için hazırlayarak alacağını alıp **kendisi bütün yağlı eti ve iliği çabucak yiyerek** atına binip, dağa doğru tekrar çıktı gitti” (Elebayev 1980: 264).

(33) *İtkıyan sarı katın boorunda kadoosu bar kara keseni köp dele melt-kalt kılbay, tartaraak [bozo]kuyup, bir baştan cürgüzöt* “Oldukça şişman sarı kadın üzerinde **tamir izleri bulunan siyah kaseyi** ağzına kadar doldurmayıp, ölçerek [boza] koyup, bir baştan servise devam eder.” (Kasimbekov 1990: 15).

Sarı Uygur ve Salar Türkçelerinde de *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri sıfat öbekleri meydana getirmiştir: Mesela Sarı Uygur Türkçesine ait aşağıdaki örneklerde *yo:k* sözcüğü sıfat öbeği içerisinde kullanılmıştır:

Su yok yer “su olmayan yer”, *kısı yok yer* “ıssız yer”, *anañ yok mıla* “annesini olmayan çocuk” (Mehmet 2014: 249).

Sarı Uygur ve Salar Türkçelerinde *ba:r* ve *yo:k* işaretleyicileri aynı zamanda fiillerin şimdiki zaman çekiminin bir parçasıdır. Sarı Uygur Türkçesinde, *men (mız) yol mañ-ıppar* “Ben yürüyorum”, *men (mız) yol mañı yok* “Ben yürümüyorum” örnekleri, sözcüklerin şimdiki zaman çekiminin bir parçası olarak da kullanıldığının kanıtıdır. Keza Salar Türkçesinde, *U yihalançanä yürbär* “O, sallanarak yürüyor.” *Ve Men oynal yohdär* “Ben oynamıyorum.” örneklerinde de sözcüklerin şimdiki zaman çekiminde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Mehmet 2014: 115-8).

2.3. Fiil Olarak *yo:k(+)*

Türk dilinde *ba:r* sözcüğünden türemiş fiillere rastlanmasa da, *yo:k* sözcüğünden +Ad- ve +Al- ekleriyle türetilmiş fiiller yaygın olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede *yokad-* (<*yo:k* + ad-) (Clauson 1972: 900a; Erdal 1991: 490) ve *yokal-* (<*yo:k*+al-) fiilleri, *yo:k* sözcüğünün fiil müştaklarıdır. Türk Budist çevresi ile ilk İslamî Türkçe metinlere ait aşağıdaki örnekler, *yo:k* isminin fiilleşmiş şekilleridir:

(34) *neçede birök bo nom erdini yok bolsar ötrü ançada köni nomlar kirtü yörtügler yitlinür yokadur* “Şayet bu öğretici mücevheri yok olursa, o zaman orada doğru öğretiler, gerçek tefsirler de yok olur.” (AY 198, 7-9).

(35) *ardayur kalpta yana ol erdiniler ayıg kılınç erksinmekindin yokadıp alku buluş yınaklarta barmış orunun tileser arıdı bulgalı bolmamış teg* “Bozulan zamanda yine o mücevherler kötü tabiatın güçlenmesinden dolayı yok olması, (ardından) her bir tarafa gitmiş (olanların) gittiği yeri arasa da asla bulamaması gibi ...” (SadDharm 488-490).

(36) *kamug sen törüttüng ne erselerig / yokadur ne erse sen ök sen tirig* “Her varlığı sen yarattın; varlık **yok olur**, bâkî kalan yalnız sensin.” (KB 14).

(37) *törümiş neş erse yokalgu turur / törütügli halik ne kolsa kılır* “yoktan var olan her şey tekrar yok olacaktır; yaratan Tanrı ne isterse onu yapar.” (KB 692).

2.4. İsim Cümlelerinde Varlık ve Yokluk İşaretleyicileri Olarak *ba:r* ve *yo:k*

Tarihsel Türk dili metinlerinde *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri, varlık ve yokluk ifade eden cümle tiplerinin iki temel işaretleyicisidir. Eski Türk dili, isim ile sonlanan sözdizimsel yapıyı gramerleşmiş *erür, turur, bolur, titir* işaretleyicileri ile olumlu, *ermez* işaretleyicisi ile de olumsuz olarak sonlandırmışken, bu tür yapıların varlık ve yokluk ifadeli sonlamaları için gramerleşmiş “var, mevcut” temel anlamlı *ba:r* ile “yok, mevcut olmayan” temel anlamlı *yo:k* sözcüklerini kullanmıştır (Ağca 2010: 185-205).

İlk örneklerine Köktürkçede rastlanan *ba:r* ve *yo:k* yüklem işaretleyicileri, Türk dilinin hemen hemen bütün tarihsel ve modern alanlarında işlektir. Köktürkçede *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri, ait oldukları isim öbeğini ya tek başlarına ya da bir yardımcı fiil ile birlikte yüklemleştirmiştir:

(38) *Türk kagan Ötüken yış olursar ilte buş yo:k* “Türk Kağanı Ötüken ormanında hükümlerlik ederse ülkede sıkıntı bulunmaz.” (BK K 2).

(39) *Tabgaç süsi ba:r ermiş* “Çin ordusu varmış.” (T 30).

(40) *Ötüken yışda yig idi yo:k ermiş* “Ötüken ormanlarından daha iyisi asla yokmuş.” (KT G 4) (Şirin User 2009).

(38) numaralı örnekte *yo:k* sözcüğü, başka herhangi bir işaretleyiciye ihtiyaç duymadan tek başına isim cümlesini sonlandırmış olmasına karşılık, (39) ve (40) numaralı örneklerde *ba:r* ve *yo:k* ile sonlanan cümlelerin geçmiş zamana ait ifadesinde *er-* yardımcı fiili kullanılmıştır. Dolayısıyla Köktürkçeye ait yukarıdaki örnekler, *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin geniş/şimdiki zamanı karşılayan ifadelerde isim öbeğini tek başlarına işaretlediklerini, buna karşılık başka bir zaman dilimine ait ifadelerde ise *er-* yardımcı fiili ile birlikte işaretlediklerini göstermektedir. O hâlde *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin “varlık ve yokluk” ifadesi ile isim öbeklerini tek başlarına yüklemleştirebildiklerini söylemek mümkündür. Benzer bir durumu, yine erken tarihli metinler arasında değerlendirilebilecek Maniheizt Uygur metinlerde de görmek mümkündür:

(41) *tüpinte ol'okma ölmeki ba:r tünerig tamuka tüşmeki ba:r* “Sonunda tabii ki ölmesi var, karanlık cehennemlere düşmesi var.” (M II 11, 8-10).

(42) *y(i)me bir ekintin(i)ş adurtı öküş ba:r ... ançulayu k(a)ltı yazuklug ern(i)ş bağı külügi bogagusı ag(ı)rl(i)g yiniklig ba:r* “Ayrıca birbirinin farkı çöktür. Şöyle ki günahkâr kişinin müptela oldukları hem ağır hem de hafiftir.” (M III 6r 16-19).

Maniheist çevreye ait yukarıdaki örneklerde de *ba:r* ve *yo:k* işaretleyicilerinin isim öbeklerini geniş/şimdiki zamana ait yüklemleştirmelerinde başka bir işaretleyiciye ihtiyaç duymadıkları anlaşılmaktadır. Buna karşılık Uygur Türkçesinin klasik dönem ve geç dönem metinlerinde geniş/şimdiki zamana ait varlık ve yokluk ifadelerinde ayrıca bir işaretleyiciye ihtiyaç duyulmuştur:

(43) *ol nom erdini yene bo tegre adın yirte yo:k .. yalañuz meniñ evimde ök ba:r erür* “O öğreti mücevheri yine bu civarda başka yerde yok. Sadece benim evimde vardır.” (AY 18 (S. 9b) 21-23).

(44) *taştıñki törütgülik yaratıgça kılsar sekiz bulıñ yınaktaki takinilarka yoga yañ yo:k erür* “Dışarıdaki yaratılana göre hareket ederse, sekiz taraftaki Takiniler için Yoga töresi yoktur.” (Tot. 410-412) vb. gibi.

Kâşgarlı, ünlü ile yazdığı *ba:r* sözcüğü hakkında “*Bir şeyin mevcut olduğunu ve yerinde bulunduğunu haber veren bir edat. Bundan sende yarmak ba:r mu denir; “sende para var mı?” demektir. Öteki de ba:r der; “evet, bende para var” demektir. Bu da Arapçadaki leyse ile Türkçedeki yo:k’un zıddıdır.*” diyerek aslında iki önemli duruma dikkati çekmiştir. Bunlardan biri, *ba:r* sözcüğünün ifade ettiği anlam ile gramerleşmiş şeklinin ifade ettiği anlamın örtüştüğü ve isim soylu olan bir sözcüğün sadece *ba:r* şeklinde ya da başka isim öbekleri ile cümle meydana getirdiğidir. Diğeri ise, sözcüğün zıddının aynı anlam ve işlev gelişimine sahip olan *yo:k* sözcüğü olduğudur. Diğer taraftan Kâşgarlı, *yo:k* madde başında ise “*değil anlamında bir edat. Bundan ol munda yo:k denir; “o burada değil” demektir.*” diyerek sadece *yo:k* sözcüğündeki olumsuzluk anlamına işaret etmiştir (Ercilasun 2014: 36; 40).

O hâlde Türk dilinin erken döneme ait metinleri ile DLT dahil olmak üzere ağız özelliklerinin baskın olduğu metinlerde isim ile sonlanan söz dizgelerinin şimdiki zamana ait varlık ve yokluk ifadelerinde sadece *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin kullanılması, buna karşılık daha sonraki metinlerde aynı zamana ait varlık ve yokluk ifadelerinde işaretleyicilerin *erür*, *bolur*, *turur*, *titir*, *ol* gibi ayrıca bildirciler ile genişlemesi, sözcüklerin gramer işaretleyicisi görevinin ilk evresinde olduklarını gösterir. Buna göre *anıñ tutuğı ba:r* şeklindeki bir söz dizgesi ile *anıñ tutuğı ba:r erür/turur/bolur/titir* şeklindeki söz dizgesinde *ba:r* sözcüğü aynı anlam ve görevi yerine getirmiş olsa da sözcüğün gramerleşme seviyeleri değişkenlik göstermektedir. Buna göre ilk örnek, *ba:r* sözcüğünün işaretleyici olarak ilk aşamasını gösterirken, ikinci örnek, *ba:r* sözcüğünün işaretleme yetisinin zayıfladığını, diğer bildirciler ile pekiştirildiğini gösterir.

3. Sonuç

Sonuç olarak, tarihsel ve modern Türk dili alanlarında isim, sıfat ve varlık-yokluk ifadeli yüklem işaretleyicileri olarak kullanılan *ba:r* ve *yo:k*

sözcüklerinin yapısını ve aslen hangi anlam ve göreve sahip olduklarını mevcut veriler ışığında açık bir şekilde dile getirmek mümkün görünmese de, Türk dilinin genel özellikleri ile sözcüklerin kullanılış şekilleri, çeşitli görüşleri ileri sürmemize izin verir.

Dillerde kavram alanı ile ilgili olarak temel/ilk anlamıyla kullanılan herhangi bir sözcüğün, aynı zamanda kavram alanı ile ilgili bir işaretleyici olarak da varlık göstermesi, sözcüğün temel anlamını korumaya devam etmiş olsa da işaretleme seviyesinin daha sonra oluştuğunu gösterir. Mesela Türk dilinde isim ile sonlanan cümlelerin yüklem işaretleyicileri olan *erür*, *bolur*, *turur*, *titir* gibi sözcükler, gerçek anlamları ile kullanılmaya devam ederken, aynı zamanda anlamları ile ilgili birer işaretleyiciye dönüşmüşlerdir. Bu bağlamda *ba:r* ve *yo:k* sözcükleri de “var olan, bulunan” ve “yok olan, bulunmayan” temel anlamları ile aslen birer sıfat iken, daha sonra işaretleyiciye dönüşmüş olmalıdırlar.

Tarihsel Türk dili alanlarında *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin gösterdiği anlamsal ve işlevsel çeşitliliğe dair örnekler, Türk dilindeki sözcükselleşme ve gramerleşme eğilimleri de dikkate alındığı zaman, sözcüklerin belli bir anlam seviyesinden gramerleşmeye doğru meylettiğini düşündürmektedir. *ba:r* ve *yo:k* yüklem işaretleyicilerinin herhangi bir sözcük türünden genişlediği ve ardından gramerleştiğine dair yukarıdaki anlamsal ve söz dizgesel verilerin dışında, fonolojik ve morfolojik başka kanıtlar da ifade mümkündür:

Her şeyden önce *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerindeki ünlülerin değeri hakkındaki doğru tespitler, sözcüklerin aslı şekillerini tespit etmemizde yardımcı olacaktır. *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin tarihsel Türk dili alanlarında uzun ünlülü olduğunu gösteren pek tanık bulunmamakla birlikte, DLT’te Kaşgârlı Mahmud’un bu sözcükleri daima ünlü ile yazmış olması, sözcüklerin aslen uzun ünlülü olduğunu gösterir. Nitekim DLT’ü yeniden yayımlayan A. B. Ercilasun ve Z. Akkoyunlu (2014), *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerini, modern Türk dili alanlarındaki örnekleri de göz önünde bulundurarak *ba:r* ve *yo:k* şekillerinde uzun ünlü ile okumuşlardır. Aşağıdaki tanımlar, *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin uzun ünlülü olduğunu açıkça göstermektedir:

Kudugda suw ba:r ıt burnı tegmes “Kuyuda su var ama köpeğin burnu ona ulaşmaz.” (Ercilasun 2014: 161); *anıy manga ayıkı ba:r* “Onun bana vaadi var.” (Ercilasun 2014: 40); *ba:r bakır yo:k altın* “Elde bulunan şey bakır gibidir, ona değer verilmez; bulunmayan şey ise değer bakımından altın gibidir.”; *esende iwek yo:k* “selamette acele etmek olmaz.” (Ercilasun 2014: 36) vb. gibi.

Ayrıca, bugün birincil uzun ünlüleri koruyan Türkmen, Halaç ve Saha Türk yazı dillerinde de *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin uzun ünlülü oluşu, sözcüklerin aslen uzun ünlülü olduklarının kanıtlarıdır:

Türkmen	ba:r	yo:k
Halaç	va:r	yu:k
Saha	ba:r	suox
Dolgan	ba:r	huok

Diğer taraftan *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin türemiş olup olmadıkları da konunun aydınlığa kavuşması açısından önemlidir. Bu konuda *yo:k* sözcüğünün türemiş olduğunu rahatlıkla ifade edebiliyor olmamıza karşılık *ba:r* sözcüğünün kökeni belirsizdir. Tarihsel Türk dili alanlarındaki *yo:k* sözcüğü, gerek kavram alanına ait diğer şekilleri ve gerek aynı kökten türemiş ikileme şekilleriyle (*yo:k yodun*), *ba:r* sözcüğüne göre daha kolay izah edilebilir durumdadır. *yo:k* sözcüğü ile aynı/benzer anlam alanını ifade eden *yo:g*, *yodun*, *yodug* gibi sözcükler ile sözcüğün *yo:k çıgay*, *yo:k kurug* gibi ikileme şekilleri, sözcüğün kökeni, yapısı ve gramatikal gelişimi hakkında bilgi verir. Buna göre *yo:k* sözcüğünün -(U) k ile yapılmış bir sıfat olduğunu ifade edebiliriz (Erdal 1991: 257). O hâlde aşağıdaki sözcükleri de dikkate alarak Türk dilinde bir **yo:-* “ortadan kalkmak, kaybolmak” kökünden söz etmek mümkündür:

yo:g “cenaze merasimi” <**yo:-g*

yo:k “bulunmayan, yok, değil” <**yo:-k*

*yo:d- “silmek, süpürmek” <**yo:-d-*

yodun “silinmiş, yok olan” <**yo:-d-un*

yodug “yok olan, kaybolan” <**yo:-d-ug*.

Yukarıdaki aynı/benzer anlam alanına ait olan, seslik ve anlamsal bakımdan aynı kökten geldiği anlaşılan sözcükler, *yo:k* sözcüğünün de **yo:-* şeklinde bir kökten geldiğini ve aslen sıfat olduğunu göstermektedir.

ba:r sözcüğünün aslî şekli yahut kökeni hakkındaki bilgilerimiz ise *yo:k* sözcüğü kadar açık değildir. Buna karşılık sözcük hakkındaki şu üç özellik, *ba:r* sözcüğünün de bir fiilden sıfatlaşmış olabileceğini iddia etmemize imkân verir:

1. Türk dilinin tarihsel ve modern çevrelerine ait yukarıdaki tanıklara göre *ba:r* sözcüğünün uzun ünlülü oluşu,

2. Tarihsel ve bugünkü Türk yazı dillerinde *ba:r* sözcüğünün tıpkı *yo:k* sözcüğü gibi sıfat ve isim görevlerinde oluşu,

3. Anlamsal ve gramatikal tezdadı olan *yo:k* sözcüğünün aslen fiilden türemiş bir sıfat oluşu.

Sözcüğün, Erdal’ın (1991: 292-3) ifade ettiği gibi, “gitmek” anlamlı *bar-* fiilinin -(X)r sıfat-fiil eki almış şekli olan *barur*’dan hece yutumuyla ortaya çıktığını düşünmek, hem *bar-* fiilinin ünlüsünün kısa oluşu hem de herhangi

bir metinde kalıplaşma yoluyla dahi olsa *barur* şeklinde bir isim, sıfat veya yüklem işaretleyicisine rastlanılmamasından dolayı güç görünmektedir. Diğer taraftan *bar-* “gitmek” fiili ile *ba:r* “mevcut, var” sözcükleri arasında köken birlikteliğini iddia etmemiz için semantik ortaklık da söz konusu değildir. O hâlde *ba:r* sözcüğü başka bir fiilden sıfatlaşmış olmalıdır. Bu bağlamda *ba:r* sözcüğünün, tarihsel Türk dili metinlerinde yine uzun ünlülü olan, fonolojik bakımdan ve metaforlaşarak anlamsal bakımdan uygunluk arz eden *ba:-* “bağlamak” fiilinden -(X)r sıfat-fiil ekinin kalıplaşmasıyla ortaya çıktığını düşünebiliriz. Eski Türkçede ünlü ile biten fiillerin şimdiki zaman ekinin -yUr olduğu ve bu bağlamda *ba:-* fiilinin de *bayur* şeklinde çekimlendiği göz önünde bulundurularak, *ba:r* sözcüğünün -(X)r sıfat-fiil ekiyle meydana gelemeyeceği, fiilin sıfat şeklinin de *bayur olması gerektiği de akla gelebilir. Ne var ki ünlü ile biten *ti-*, *yarlıka-* gibi fiillerin erken tarihli metinlerden itibaren *tir* ve *yarlıkar* şeklinde çekimlenmeleri, *ba:-* fiilinin de -(X)r şimdiki zaman/sıfat-fiil ekini almış olabileceğini gösterir. Tarihsel metinlerde *ba:-* fiilinin bitimli fiillerde *bayur* şeklinde çekimlenmesi, buna karşılık fiilin sıfatının *ba:r* olması ise, ancak *yo:k* sözcüğüne benzeşmeyle izah edilebilir. Zira dillerde, erken zamanlarda varlık ifadeleri için herhangi bir işaretleyiciye ihtiyaç duyulmazken, başka bir ifadeyle varlık/olumluluk ifadeleri mevcut sözcüklerle zaten ifade edilebiliyorken, diller yokluk/olumsuzluk ifadeleri için ayrıca işaretleyiciye ihtiyaç duymuşlardır. Bu çerçevede Türk dilinde yokluk kavramını ifade etmek için ilk önce *yo:k* sözcüğü yaratılmış, ardından varlık ifadeleri için de bir işaretleyiciye ihtiyaç duyulduğunda *ba:r* sözcüğü yaratılmış olmalıdır. Böylece muhtemelen daha eski olan tek heceli *yo:k* sözcüğü, gramatikal tezadı olan sözcüğe de tesir ederek *bayur yerine *ba:r* şeklini doğurmuş olmalıdır.

Türk dilinde *ba:-* fiili çekimli fiil olarak kullanıldığı gibi aşağıdaki sözcüklerin de kökünü oluşturmuş olmalıdır:

ba:g “bağ, düğüm” <ba:-g (Clauson 1972: 310b)

ba:z “bağlanmış, tabi” <ba:-z (Erdal 1991: 325)

ba:l- “bağlanan” <ba:-l- (Clauson 1972: 330b)

ba:r “var olan, mevcut” <ba:-r

ba:k- “bakmak, itaat etmek” <ba:-k-

Bu sözcüklerden *bak-* fiilinin hem tarihsel hem de bugünkü Türk yazı dillerinde “bakmak, gözetmek” anlamlarının dışında, “itaat etmek” ve “(birisine) mecbur olmak” anlamları ile de kullanılmış olması, fiilin *ba:-* köküyle ilişkisine tanık gösterilebilir. Bu çerçevede “bağlamak” temel anlamındaki *ba:-* fiilinin, “bulunan, var olan” anlamındaki *ba:r* sözcüğü ile anlamsal ilişkisi şöyle olmalıdır:

ba:- “bağlamak → (Metaforik) mevcut hâle getirmek, varlığını muhafaza etmek” + -r > *ba:r* “var olan, mevcut”.

Sonuç olarak, tarihsel ve modern Türk dili alanlarında sözdizimsel yapı içinde çeşitli görevler ve işlevler yüklenmiş olan *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin oluşum ve gelişim safhalarını tablo hâlinde şöyle özetlemek mümkündür:

ba:r		
Sözcük	Anlamı	Görevi/İşlevi
ba:-	“bağlamak → mevcut hâle getirmek, var etmek”	EYLEM
ba:r	“bağlanan, sınırlanan → var olan”	SIFAT
ba:r	“var olma, mevcut olma → zengin”	İSİM
ba:r (erür/bolur/ turur/titir/ol)	“var(dır), mevcut(tur), bulunur”	YÜKLEM İŞARETLEYİCİSİ

yo:k		
Sözcük	Anlamı	Görevi/İşlevi
*yo:-	“ortadan kaldırmak, silmek, yok etmek”	EYLEM
yo:k	“ortadan kalkan, silinen → yok olan”	SIFAT
yo:k	“ortadan kalkmış, mevcut değil, yok, değil, hayır → fakir”	İSİM
yo:k (erür/bolur/ turur/titir/ol)	“yok(tur), mevcut değil(dir), bulunmaz”	YÜKLEM İŞARETLEYİCİSİ

Kısaltmalar ve Kaynaklar

- AĞCA, Ferruh (2006), Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AĞCA, Ferruh (2010), Budist Türk Çevresi Metinlerinde Yokluk ve Olumsuzluk Şekilleri, TKAE Yayınları, Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979), Kutadgu Bilig I Metin, TDK Yayınları, Ankara.
- CLAUSON, Gerard (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford.
- ÇAKMAK, Serkan (2013), “‘Var’ ve ‘Yok’ Sözcüklerinin Morfolojik Kimliği”, Turkish Studies 8/4 2013, Ankara: 463-471.
- DÄVRÂN, Xurşid (1992), “Saman Yolu” (Makaleler Mecmuası), Taşkent.

- DLT → Divānu Lugāti't-Türk, [Bkz. ERCİLASUN, Ahmet Bican, Ziyat AKKOYUNLU (2014), Divānu Lugāti't-Türk, Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin, TDK Yayınları, Ankara.].
- ÄHMÄDOV, Börübäy (1994), Mirzä Uluğbek, Taşkent.
- ELEBAYEV, Mukay (1980), Kıyın Keze?, Frunze.
- ERALİYEYEV, Süyünbay (1992), “Saga Aytkan Sır” Ala-Too 4-5, Bişkek.
- ERASLAN, Kemal (2012), Eski Uygur Türkçesi Grameri, TDK Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, Ziyat AKKOYUNLU (2014), Divānu Lugāti't-Türk, Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin, TDK Yayınları, Ankara.
- ERDAL, Marcel (1991), Old Turkic Word Formation, *A Functional Approach to the Lexicon*, II Volum, Otto Harrassowitz, Wiesbaden [OTWF].
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill Handbook of Oriental Studies, Leiden-Boston.
- GABAİN, A. Von (1988), Eski Türkçenin Grameri (Çev. Mehmet AKALIN), TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, 2 cilt, TDK Yayınları, Ankara.
- KB → Kutadgu Bilig, [ARAT, Reşit Rahmeti (1979), Kutadgu Bilig I Metin, TDK Yayınları, Ankara.].
- KT → Köl Tigin Yazıtı, [Bkz. TEKİN, Talat (2010), Orhon Yazıtları, TDK Yayınları, Ankara.].
- KURMANİLEYEVA, V. (1969), Azırkı Kırgız Tilinin Leksikasının Ösüşünün Kee Bir Maseleleri, Frunze.
- KASIMBEKOV Tölögön (1990), Eki Tomduk Tandalğan Çıgarmalar, Frunze.
- MEHMET, Gülsün (2014), Salar Türkçesinin Çekim Morfolojisi, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖLMEZ, Mehmet (2012), Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük, BilgeSu Yayınları, Ankara.
- RÖHRBORN, Klaus (1977-1998), *Uigurisches Wörterbuch 1-6*, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Wiesbaden.
- S → Suci Yazıtı, [Bkz. ÖLMEZ, Mehmet (2012), Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük, BilgeSu Yayınları, Ankara.].
- STAROSTIN, Sergei (vd) (2003), *Etymological Dictionary of Altaic Languages I-III*, Brill, Lieden-Boston.
- ŞARŞEYEV, Cumatay (1991), Alakandagı Kün, Bişkek 1991.
- ŞİRİN USER, Hatice (2009), Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi, Kömen Yayınları, Konya.
- T → Tunyukuk Yazıtı, [Bkz. TEKİN, Talat (1994), Tunyukuk Yazıtı, Simurg Yayınları, Ankara.].
- TURSUNOV, Ernis (1991), Kuran, Bişkek.
- TEKİN, Talat (1994), Tunyukuk Yazıtı, Simurg Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat (1995), Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler, Simurg, Ankara.
- TEKİN, Talat (2005), “On the Etymology of Turkish *değil*”, Makaleler 3, Çağdaş Türk Dilleri (Yay.: Emine YILMAZ, Nurettin DEMİR), Ankara: 535-546.
- TEKİN, Talat (2010), Orhon Yazıtları, TDK Yayınları, Ankara.
- UW → *Uigurisches Wörterbuch*, [Bkz. RÖHRBORN, Klaus (1977-1998), *Uigurisches Wörterbuch 1-6*, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Wiesbaden.].